

Imagológia a nové možnosti interpretácie realistickej prózy (Na príklade románu Bolesława Prusa *Bábka*)

Mário Veverka

Inštitút stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
mario.veverka@smail.unipo.sk

Kľúčové slová: Židia, antisemitizmus, stereotyp, Bolesław Prus, imagológia, obraz
Key words: Jews, antisemitism, stereotype, Bolesław Prus, imagology, image

V rozsiahlom spoločenskom románe Bolesława Prusa sa čitateľ stretáva so širokou a pestrou škálou postáv z rozličných sociálnych aj etnických vrstiev. Prirodzene, kľúčovú rolu predstavujú Poliaci ako dominantné „domáce“ etnikum („my“), ktoré autor prezentuje veľmi plasticky v rozličných aj interetnických reláciách a súvislostiach. V *Bábke* tak možno intenzívne a systematicky odkrývať obrazy „cudzích“, teda Nepoliakov („oni“), ktoré vstupujú do príbehov jednak konkrétnych postáv a súčasne dotvárajú pestrú sociálnu štruktúru Poľska a Varšavy na konci 19. storočia. V popredí stoja postavy Židov, predstavené v uvedenej štúdii, menej špecifikované sú Nemci a marginálne sa objavujú aj obrazy Rómov, Maďarov a Rusov.

Teória imagológie

Imagológia, ako subdisciplína literárnej komparatistiky, sa zaoberá „verbalizované a textuálne kodifikovanými obrazmi“ (Beller – Leerssen, 2007, s. 4) v literárnych a mimoliterárnych textoch. Skúma obrazy „vlastného“ (autoimages) a „cudzieho“ (heteroimages alebo aj mirages – klamný obraz/Trugbild/fallacy) (Beller – Leerssen, 2007, s. 192), resp. obrazu o sebe samom (autoobrazy) a obrazu tých druhých/cudzích (heteroobrazy) (Fülöpová, 2014, s. 43). Na svoje výskumy imagológia zohľadňuje a využíva heslá z rôznych vedných oblastí a príbuzných disciplín, čím dáva najavo svoj interdisciplinárny charakter.

Ako sme uviedli vyššie, základnými výskumnými jednotkami v imagológii sú obrazy (images) svojho a cudzieho, ktoré stoja v binárnom opozičnom vzťahu. Existencia autoobrazu podmieňuje a predpokladá výskyt heteroobrazu a naopak. Mohli by sme teda predpokladať, že pokiaľ autor vo svojom diele kreuje obrazy „tých druhých“ (heteroobraz), vyhraňuje ich tak voči skupine „my“ (autoobraz). Autori pri tvorbe obrazov „iných“ často siahajú po diferenciálnych prvkoch vo vzťahu „my a oni“, aby tak tieto skupiny od seba odlíšili. Dôležité je však to, akým spôsobom autori tieto rozdiely vykresľujú a aké prostriedky na to používajú, príp. o čo sa pri tvorbe heteroobrazov opierajú. Literárne obrazy „iných“ môžu tieto rozdiely vykresľovať veľmi negatívne, a obraz iného tak pomerne simplifikovať a unifikovať. Splyvavosť skupiny „oni“ do jednej osoby (celú skupinu chceme zaškatuľkovať na základe jej jedného predstaviteľa) vedie k vzniku tzv. ideologizovaných obrazov (autor do nich vkladá ideologický náboj). Skupiny týchto negatívnych (ideologizovaných) a pozitívnych obrazov následne formujú etnotypy/imagotypy, charakterizované ako súhrn všetkých negatívnych a pozitívnych obrazov etník v literárnom diele/literatúre (Leerssen, 2016, s. 18–19). Naakumulované etnotypy sa zoskupujú v tzv. imagémach, ktoré možno charakterizovať ako „celkovú šírku týchto dostupných images a protichodných images (...)“ (Leerssen, 2016, s. 18). Vybrané, najmä často opakované, vlastnosti prezentované v imagémach neskôr môžu priberať formu kliše, stereotypov a predsudkov. Pod úlohou imagológie teda môžeme rozumieť odhaľovanie a poukazovanie na ideologické (stereotypné) prvky pri predstavovaní jednotlivých etník, a dopomôcť tak k ich odideologizovaniu.

Zvláštnosťou pri výskume obrazov sú tzv. metaimages (metaobrazy) (Leerssen, 2016, s. 23–24), ktoré prezentujú naše domnienky o tom, ako seba, resp. nás vidí a vníma skupina „oni“. V závislosti od toho, či ide o predpokladaný pohľad skupiny iných na nás, resp. iných na samých seba, v našej štúdii rozlišujeme medzi autometaobrazmi a heterometabrazmi.

Pri analýze heteroobrazov sa budeme opierať o nasledujúce kategórie: fyziognómia, identita, charakterové vlastnosti, fokalizácia a polyfónia. Fyziognómia a charakterové vlastnosti dotvárajú identitu literárnych postáv. Tým, že im autor prideluje osobitný výzor a vlastnosti, ich vyhaňuje voči ostatnými postavám. Dôležitou, v prípade iných etník, je aj ich národná identita (Košťálová, 2012, s. 22), ktorou protagonisti samých seba začleňujú do vybranej skupiny. S identitou je úzko spätá aj kategória literárnej postavy. Pri uvedenej kategórii sa budeme opierať najmä o Fosterovo delenie literárnych postáv na plastické postavy (majú vytvorenú vlastnú identitu, vyhranenú voči zvyšku) a ploché postavy (jednoduché postavy, bez charakterových vlastností) (Trávníček – Holý, 2006, s. 242). Poslednou časťou našej analýzy bude fokalizácia a polyfónia. Prvý pojem označuje tzv. manipuláciu nášho čitateľského centra vedomia. Fokalizácia predpokladá, že ten, kto k nám v príbehu prehovára a prezentuje okolie, nám nanucuje zároveň svoje pohľady a subjektívne videnie predstavovaných skutočností (Rigney, 2007, s. 287). Polyfónia (dialogickosť) sa zameriava na tzv. „orchester hlasov“ v románových dielach. Tieto hlasy nám predstavujú rôzne svetonázory a pohľady, ktoré sa navzájom vylučujú, dopĺňajú, rozširujú, alebo si odporujú. Polyfónia sa prejavuje najmä v tzv. dialogických románoch (Trávníček – Holý, 2006, s. 146), v ktorých sa stráca, resp. absentuje jeden dominantný hlas autora.

Zohľadňujúc vyššie uvedené kategórie pokúsime sa analyzovať a predstaviť etnotyp Žida, ktorý vo svojom diele Bolesław Prus vytvoril.

Židia v *Bábke* a ich interakcia s hlavnými protagonistami

Židov ako jedno z najčastejšie vystupujúcich etník v diele *Bábka* zastupujú predovšetkým tri postavy. Okrem židovských úžerníkov a iných vedľajších postáv v románe nachádzame postavu doktora Michala Szumana, obchodníka Henryka Szlangbauma a úžerníka starého Szlangbauma (Henrykovho otca). Všetci traja udržiavajú s hlavnými protagonistami živé vzťahy, najmä však Szuman stojí pri svojom vernom priateľovi Wokulskom a Rzeckom až do konca.

Doktor Michal Szuman patrí k pokrokovým Židom. Je predstaviteľom tých Židov, ktorým sa podarilo oslobodiť z pôvodnej židovskej izolácie a začleniť sa do poľskej spoločnosti. Patrí medzi patriotov a Poliakov Mojžišovej viery, čo dokazuje aj jeho účasť na Januárovom povstaní alebo jeho vyhlásenie „*My Poliaci!*“. Jeho trpezlivé názory stoja v kontraste s romantickými pohľadmi Rzeckého alebo Wokulského. Doktorov životný príbeh tvorí akoby analógiu k životu Wokulského, najmä z obdobia jeho nešťastnej lásky a neúspešného pokusu o samovraždu. Szumana by sme tak do istej miery mohli vnímať ako zrkadlo Wokulského, ktoré svojím vlastným skúsenostným komplexom vopred odráža nešťastný koniec Stanislavovho romantického pripútania k Izabele Łęckej. Až do konca sa snaží dozvedieť niečo o nezvestnom priateľovi Wokulskom a zároveň sa stará o vážne chorého Rzeckého, ktorého po Stachovom odchode pravidelne navštevuje.

Henryk Szlangbaum, podobne ako Szuman, sa v prvej časti knihy zarad'oval k pokrokovým Židom (odizolovaný, pracoval v kresťanských obchodoch, nechcel mať so Židmi nič spoločné, vzdal sa Talmudu atď.). Zúčastnil sa aj na Januárovom povstaní a skončil ako vyhnanec na Sibíri, odkiaľ sa vrátil spolu so Szumanom a Wokulským. Postupom času sa však v ňom začína prebúdať stereotypný Žid, ktorý zhŕňa majetky a pohŕda či nedôveruje kresťanom. Jeho dobré vzťahy s Wokulským, najmä však s Rzeckým, pomaly ochladnú a prejdú až do štádia antipatie. Obzvlášť Rzecki kritizuje Szlangbauma za jeho negatívnu vnútornú transformáciu.

Starý Szlangbaum sa v knihe objavuje najmenej, avšak vždy uzatvorený v stereotyp, čím z neho Prus robí „typického“ Žida. Je presvedčený o sile a múdrosti Židov, pričom odsudzuje tých, ktorí sa vzdali vlastnej viery a začali viesť kresťanský spôsob života. Živí sa úžerou (prácou s peniazmi) a vyznačuje sa lakomosťou. S Wokulským ho spájajú priaznivé vzťahy, najmä preto, že neprenasleduje Židov a dal prácu jeho synovi. Neskôr sa už v knihe objavuje zriedka. Ku koncu knihy sa len mihne akoby v tieni úspechov svojho syna, na ktorého je veľmi pyšný.

Fyziognómia židovských postáv

Pri prvom kontakte s tromi hlavnými židovskými protagonistami nám ich Rzecki a narátor predstavujú takto:

Niekoľko dní pred odjazdom navštívil známeho lekára Szumana, s ktorým sa aj navzdory dobrým vzájomným vzťahom vídávali zriedka. Lekár, Žid, starý mládenec, žltý, malý s čiernou bradou a reputáciou čudáka. (Prus, 2015, s. 72).¹

Ten Szlangbaum vyznáva síce Mojžišovu vieru (poznám ho už dlho), ale je to poriadny človek. Malý, čierny, zhrbený, zarastený, doslova, nedal by som za neho ani groš, keď sedí za predajným pultom. (...) Škoda len, že je malý a škaredý. (s. 132).

Obchod bol otvorený; za pultom, obitým plechom a od verejnosti oddeleným drôtenou sieťkou, sedel starý Žid s holou hlavou a sivou bradou, akoby prilepenou do „Kuriera“. (s. 171).

Hoci sa v diele objavujú aj iné, teda vedľajšie židovské postavy, našu pozornosť upriamujeme najmä na hlavných protagonistov. Z uvedených troch citácií vidíme, že Prus, aj napriek pozitivistickým snahám o emancipáciu Židov (Leociak, 2011, s. 191), svojich hrdinov nezobrazuje práve najsympatickejšie a svojím spôsobom podčiarkuje a zdôrazňuje ich inakosť voči autoobrazu Poliakov. Hneď by sme si mohli napr. všimnúť pleťový rozdiel (žltý Žid, čierny Žid), čím autor odlišuje fyziognomicky svojich židovských hrdinov od zvyšku poľskej spoločnosti. Našu pozornosť zároveň upútala aj unifikácia fyziognomických vlastností jednotlivých židovských postáv – napr. malý, bradatý, príp. zarastený (Henryk Szlangbaum, Michal Szuman). Podobné vonkajšie vlastnosti sa prejavujú aj u iných, teda vedľajších židovských postáv (napr. Dávid Szpigelman – (...) *odpovedal nevelký človek s čiernou bradou a v čiernych okuliaroch* (...) (s. 269). Analógiu s predstavením bradatých Židov stretávame aj v scéne licitácie meštianskeho domu rodiny Łeckich, v ktorej sa nám naskytá pohľad na ďalších Židov s bradou, príp. menšími fúzikmi. Najzarážajúcejším, vyslovene dehonestujúcim, sa nám zdá vyjadrenie Ignáca Rzeckého, ktorý pri opise mladého Szlangbauma otvorene vyhlasuje, že je škaredý. Okrem vyššie uvedených vonkajších opisov môžeme v *Bábke* natrafiť aj na ďalšiu spoločnú vlastnosť väčšiny židovských hrdinov, teda nečistota, príp. slabé hygienické návyky – *Pred sebou vidí (pán Ignác) zamastený golier, špinavý šálík a ešte špinavší krk; za sebou cíti vôňu čerstvej cibule; z pravej strany sa mu o kľúčnu kosť opiera šedivá brada, (...).* (s. 254).

Podobným spôsobom nám rozprávač vykresľuje aj Szlangbauma staršieho, keď v cukrárni vyťahuje „zamastenú peňaženku“. Rzecki pri rozhovore s doktorom Szumanom obracia našu pozornosť na jeho pokazené zuby. Scény „zaváňajúce“ smradom po cibuli, cesnaku či chalátoch sa v knihe objavujú viackrát, čo napomáha výraznej stereotypizácii obrazu Židov v danom diele.

Pri analýze nás zaujal aj opis očí židovských postáv, najmä v prípade Szumana a Szlangbauma mladšieho. Rzecki píše vo svojom pamätníku, že Szuman (...) *má zarážajúci pohľad, pred ktorým len ťažko možno čosi ukryť* (s. 139). Pozoruhodné je aj vykreslenie očí mladého Szlangbauma, ktorého narátor vykresľuje ako človeka s *červenými očami*

¹ Uvedené citáty z knihy sú vlastným prekladom.

a neúprosným výrazom tváre (...) (s. 245). Obidva opisy pohľadov uvedených židovských protagonistov im dodávajú akoby nadľudský rozmer, avšak skôr v tom negatívnom zmysle. Máme tu na mysli napr. červené oči Szlangbauma, ktoré by mohli vzbudzovať pocit krvilačnosti či priam istej démonickosti jeho charakteru, ktorá v spojení s neúprosnosťou výrazu tváre vytvára okolo postavy priam odpudzujúcu auru. O nič lepšie na tom podľa nášho názoru nie je ani Szuman so svojím pohľadom, ktorý človeka doslova obnaží, a odhalí tak všetky jeho tajomstvá.

Identita a charakterové vlastnosti

O identite ako o niečom, čím sa postavy vyhrávajú voči ostatným, či už individuálne alebo skupinovo, vypovedajú nasledujúce fragmenty z diela:

Vrátil sa zo Sibíri spolu so Stachom a doktorom Szumanom a ihneď začal pracovať v kresťanskom obchode, a to aj napriek tomu, že Židia mu ponúkali lepšie podmienky. Od toho okamihu stále pracoval v kresťanských obchodoch, (...) (s. 133) – H. Szlangbaum.

„My Poliaci sme odkázaní na hlupákov aj v takej jednoduchšej veci, akou je láska...“ (s. 474) – Michal Szuman.

„Začínajú prenasledovať Židov. Možnože je to aj dobré. Keď nás budú kopať, týrať a plúť na nás, možno sa spamätajú aj tí mladí Židia, ktorí sa ako môj Henryk odeli do redingotov a neudržiavajú si svoju vieru.“ (s. 171) – Szlangbaum starší.

Vzhľadom na vyššie uvedené citáty môžeme vidieť, že každá z uvedených postáv disponuje vlastnou národnou a osobnou identitou. V prípade mladého Szlangbauma a doktora Szumana ide o vzorky tzv. emancipovaných Židov. Szuman vyhlasuje „*My Poliaci*“, ale zároveň si zachováva aj svoju židovskú identitu a rozdielnosť. Doktora Szumana by sme tak jednoducho s Rzeckým mohli zaradiť do skupiny tzv. „*Poliakov Mojžišovej viery*“ (s. 132).

Komplikovanejšou postavou sa nám zdá byť práve mladý Szlangbaum. V prvej knihe predstavuje osobu, ktorej národná a osobná identita uviazla niekde na úrovni medzi asimiláciou a jej odmietaním. Mladý Szlangbaum sa spočiatku pokúša zapadnúť medzi Poliakov, čo dokladá aj Rzecki vo svojom pamätníku (s. 132–134). Henryk Szlangbaum, účastník Januárového povstania, sa v čase silnejúceho antisemitizmu ocitol vo veľmi komplikovanej situácii. Nemohol sa dať pokrstiť a úplne tak asimilovať, pretože „*ako Žid som nenávidený iba kresťanmi, ale ako meches² by som bol odporný aj pre kresťanov, aj pre Židov*“ (s. 134). Týmto spôsobom Prus z veľkej časti búra predstavy o možnej asimilácii Židov, ktoré v sebe pozitivistický program živil najmä vo svojich počiatkoch. Ešte pri prvom predstavení Szlangbauma mladšieho vidíme jeho snahu o narušenie stereotypizácie – „*Mám rád iba klobásu, ale bez cesnaku. Cesnak neznesiem.*“ (s. 133). Stráni sa Židov, pretože sa bojí, že by boli jeho deti vystavené silnému židovskému vplyvu. Neskôr však s postupným úpadkom Wokulského, ktorý sa najskôr pre ilúziu lásky, následne pre nešťastný koniec svojho vzťahu vzdáva a zbavuje svojho majetku, Henryk Szlangbaum obracia kartu a postupne ho okolie začína vnímať ako typického Žida (prepúšťa kresťanských kupcov, znižuje platy, správa sa arogantne).

Starý Szlangbaum predstavuje Žida, ktorý asimiláciu odmieta a hnevá sa na vlastného syna, že si nezachováva svoju vieru, a tým aj národnostnú/kolektívnu identitu. Seba samého vníma ako pevnú súčasť židovskej komunity, od ktorej sa nechce odtrhnúť.

Okrem národnostnej/kolektívnej identity majú židovskí protagonisti aj svoju osobnú identitu, ktorú nám Prus predstavuje nielen cez prizmu toho, ako sa dané postavy snažia pôsobiť, ale aj cez názory tých, ktorí s nimi prišli do kontaktu.

Otec Szlangbauma je úžerník a syn, aby od neho nevezal ani groš, živorí po obchodoch ako predavač. (s. 134) – Rzecki o starom Szlangbaumovi.

² Názov označujúci Žida, ktorý zmenil svoju vieru.

Doktor Szuman je tiež starozákonný, ale je to neobyčajný človek. (...) Dnes sa už na lekársku prax úplne vykašlal, má veľký majetok a zaoberá sa výskumom ľudí alebo ich vlasov. (s. 139) – Rzecki o Szumanovi.

Kedysi bol vládny, dnes arogantný a pohrdavý; (...). Kedysi sa nazýval Poliakom, dnes sa chvastá svojim židovstvom. Kedysi veril v šľachetnosť a nezištnosť, teraz hovorí iba o svojich peniazoch a vzťahoch. Môže byť nedobre!... (s. 549) – Rzecki o Henrykovi Szlangbaumovi.

Uvedené citáty týkajúce sa opisu charakteru jednotlivých židovských predstaviteľov sme vyňali z pamätníkov Ignáca Rzeckého, ktorý si do nich zapisuje všetky dôležité skutočnosti (samozrejme, s ohľadom na to, čo je dôležité z jeho uhla pohľadu), a mapuje tak situáciu nielen vo svojom a Wokulského živote, ale aj politicko-spoločenskú situáciu v Poľsku a vo svete. Prvý citát sa týka otca Henryka Szlangbauma a ide o vôbec prvú zmienku v knihe, ktorá nám stručne charakterizuje starého Szlangbauma, a to hneď ako úžerníka. Ide síce o pohľady Rzeckého, ale musíme povedať, že obraz Szlangbauma seniora sa ani s postupom fabuly nemení a podlieha neustálej stereotypizácii. K úžere pribúdajú postupne ďalšie výrazne stereotypné vlastnosti ako lakomosť (Szlangbauma pichá pri srdci, keď má niekomu zaplatiť väčšiu sumu peňazí a nemať z toho žiaden zisk), všetečnosť, ako aj slabšia hygiena, o ktorej sme už hovorili vyššie.

Doktora Szumana Rzecki predstavuje ako poriadneho občana a neobyčajného človeka. Musíme priznať, že Szuman sa v značnej miere oddaľuje od stereotypov smerom k odideologizovanému obrazu Žida. Aj napriek nelichotivým opisom fyziognomických vlastností dotvára Szuman svoju osobnú identitu sám svojimi názormi, pohľadmi a životnými skúsenosťami. Dozvedáme sa tak napríklad, že Szuman bol podobne ako Wokulski zasnívaným romantikom, ktorého však z jeho snov zobudila smrť jeho milovanej. Po neúspešnom pokuse o samovraždu, pre ktorú prišiel o svoju ambulanciu, sa z neho stal racionálne rozmyšľajúci realista (inými slovami pozitivista). Vďaka vlastnému skúsenostnému komplexu sa na vzťah Wokulského a Łęckej pozerá s nadhľadom a kritizuje Stachovu romantickú zasnívanosť či naivitu. Vopred prorokuje nešťastie Wokulského, ktoré sa stalo skutočnosťou na konci príbehu. Stretávame sa tu teda s istou analógiou medzi životom hlavného poľského protagonistu Stanislava Wokulského a životom doktora Szumana (nešťastná láska, pokus o samovraždu). *Majúc veľký majetok liečil zadarmo, ale len natoľko, nakoľko liečiť potreboval pre svoje etnografické štúdie.* (s. 72). Z uvedeného krátkeho výroku vidíme, že Szuman je človekom, ktorému sú výskumy prednejšie ako peniaze či majetky. Tvrdiť to môžeme aj na základe toho, že namiesto zhromažďovania a rozširovania svojho majetku ako Szlangbaum, Michal lieči zadarmo, aby získaval vzorky pre svoje výskumy. Skutočnosť, že postupom času sa chcel stať spoločníkom obchodnej spoločnosti, ktorú po Wokulskom zdedil Szlangbaum, hodnotíme ako rozvoj jeho osobnosti. Podobnej premene podľahli aj jeho názory na Židov, o čom budeme hovoriť nižšie. Vďaka revidovaniu vlastných názorov a postojov môžeme Szumana a mladého Szlangbauma zaradiť medzi dynamické postavy. Tieto premeny najlepšie vyjadril sám Michal Szuman v nasledujúcom dialógu s Rzeckým:

„Nie vždy – povedal – ste boli toho názoru.“ „Tempora mutantur et nos mutamur in illis.“ – pokojne odvetil doktor. (s. 502).

Z ďalších vlastností musíme spomenúť istotne to, že Szuman bol verným priateľom Wokulského. Bol aj človekom, ktorý sa staral o Rzeckého, keď sa mu ku koncu príbehu výrazne zhoršil zdravotný stav. Od stereotypnej predstavy nás v prípade Szumanovho charakteru posúva práve táto nezištná starostlivosť o chorého priateľa. Ani jemu sa však nepodarilo úplne uniknúť procesu stereotypizácie. Stereotypnou vlastnosťou, pokiaľ to vôbec ako vlastnosť môžeme vnímať, je napr. Szumanovo bohatstvo, teda obraz bohatého Žida. Neskôr sa k nej ešte pridáva obraz Žida milujúceho peniaze, resp. veriaceho v silu peňazí,

o čom svedčí aj jeho nasledujúca výpoveď: „*Prečo nie moja? Každý nemôže byť básnikom alebo hrdinom, ale každý potrebuje peniaze*“ – hovorí Szuman. „*Peniaz je skladiskom najšľachetnejších síl v prírode, teda ľudskej práce. Je Sezamom, pred ktorým sa otvárajú všetky dvere, obrusom, na ktorom vždy možno nájsť obed, Aladinovou lampou, ktorej potretie splní všetky sny. Magické záhrady, bohaté paláce, pekné kráľovné, verní sluhovia a obetaví priatelia, to všetko sa dá kúpiť za peniaze...*“ (s. 502). Rovnako nás o láske či túžbe po peniazoch môže presvedčiť aj nasledujúci výrok Szumana: „*A vlastne teraz sa začína vo mne budiť inštinkt predkov: sklony ku gešeftárstvu... ó bože! Akoby som len túžil mať okolo milión rubľov, aby som mohol zarobiť druhý milión, tretí... a stať sa tak bratom Rothschilda.*“ (s. 562). Za stereotypnú vlastnosť považujeme aj všetečnosť Szumana, ktorý musí byť o všetkom informovaný a o všetkom vedieť, hoci táto jeho vlastnosť má dve strany. Informovanosť Szumana by sme na jednej strane mohli pripísať veľkej dôvere, ktorú v neho vkladal hlavný hrdina Wokulski. Na druhej strane svoje informácie často získaval práve od Szlangbauma a vyzvedal, čo túto všetečnosť posúva z pozitívnej roviny smerom k stereotypu.

Obraz Henryka Szlangbauma je rukolapnou demonštráciou dynamickosti nielen židovských protagonistov, ale aj samotných poľsko-židovských vzťahov. Najskôr bol predstavovaný ako slušný občan, emancipovaný a pokrokový mladý Žid, z ktorého sa postupom času vyformoval stereotypný Žid „par excellence“. Prvú zmienku o vnútornej premene, ktorá nastala u mladého Szlangbauma, formuluje Rzecki vo svojom pamätníku. *Pozerám, milý môj Szlangbaum si mädlí ruky, fúzy dohora, hlava skoro pod plafónom. (...) a hovorí mi: „Dúfam, pán Rzecki, že nech sa stane čokoľvek, budeme dobrými priateľmi...“ (...), pretože môj Szlangbaum vyzeral, akoby chcel buďto náš obchod kúpiť (čo sa mi zdá byť nepravdepodobné), alebo kasu vykradnúť... Čo by som, hoc je úctivým starozákonným, nepovažoval práve za vec nemožnú.* (s. 471). Z uvedeného výseku si môžeme všimnúť, že v Szlangbaumovi skutočne dochádza k negatívnym zmenám a posunom smerom k stereotypizácii. Už len samotné mädlenie si rúk by mohlo charakterizovať chamtivého kupca, ktorý sa chystá niečo získať či z niečoho profitovať. Pripomína nám to aj obraz židovského sprisahanca mädliačeho si ruky a chystajúceho sa urobiť nejakú podlosť. Zmenu demonštruje aj štýl, akým Szlangbaum na scénu prichádza. Okrem už spomínaných mädliačich si rúk tu našu pozornosť zaujali „fúzy dohora či hlava priam pod plafónom“. Uvedené skutočnosti môžeme interpretovať ako hrdosť, nepoddajnosť a panovačnosť, ktorá zarazila aj samotného Rzeckého. Vnútornú transformáciu reflektuje aj vyššie spomenutý citát autora pamätníkov, predstavujúci akoby celú škálu premien, ktoré nastali v Szlangbaumovej povahe. Vykreslil ho ako arogantného a namysleného chvastúňa, ktorý lipne len na svojich peniazoch a vzťahoch s aristokraciou. Rzecki zdôrazňuje aj skutočnosť, že Szlangbaum sa ako vedúci obchodu stal povýšeneckým a panovačným. Toto všetko nám Ignác vykresľuje v opozícii k niekdajším Szlangbaumovým dobrým vlastnostiam.

Vlastnosti Szlangbauma nám prezentuje aj narátor a Szuman, ako aj samotný protagonista svojim správaním a prehovormi. Narátor obracia našu pozornosť na zmenu v Szlangbaumovom správaní nasledujúcou vetou: *Ale keďže sa už Szlangbaum stal hrdým, odpovedal pánovi Rzeckému, vysúvajúc najskôr dolnú peru.* (s. 500).

Michal Szuman najskôr opisuje mladého Szlangbauma ako zákerného a chamtivého človeka, ktorý sa snaží ťažiť z Wokulského nešťastia: „*Dal by som ruku do ohňa, že Szlangbaum už teraz pod tebou kope jamu v tej spoločnosti, cez ktorú do nej sám vlezie, (...)*“ (s. 562). Neskôr ho opisuje ešte ako klamára a manipulátora, ktorý by ho chcel okradnúť či ním manipulovať: „*Szlangbaum ma chce podviesť a zo dňa na deň vpadá do väčšieho údivu, zisťujúc, že hoc mám taký naivný výraz tváre, predsa len sa mi podarilo predvídať všetky jeho „cugy“.* To mi dokonca u neho zabezpečilo rešpekt...“ (s. 567).

Negatívnejšie ako Henryka Szlangbauma opisuje jeho okolie, sa prezentuje on sám svojimi výstupmi. Spomeňme napríklad nasledujúce výseky z knihy:

„Nie ani tak s niečím ako s návrhom... Práve keď som sa dozvedel, že si chorý, napadlo mi... Rozumieš... ty si musíš dlhšie odpočinúť, oddýchnuť si od všetkých povinností, teda som si pomyslel, či by si si u mňa nenechal tých stodvadsaťtisíc rubľov... Bez problémov by si z nich mohol mať desať percent.“ alebo „Čo chceš robiť so spoločnosťou pre obchod s cisárstvom?“ – spýtal sa Szlangbaum. „Bo hovoríš, akoby si z nej chcel vycúvať...“ „Je to dosť pravdepodobné.“ Szlangbaum sa začervenal, chcel čosi povedať, ale nechal to tak. (s. 560). Z uvedeného dialógu, ktorý prebehol medzi Szlangbaumom mladším a Wokulským, môžeme vydedukovať jednoznačnú vypočítavosť mladého Žida. Namiesto s pomocou prišiel s obchodnými návrhmi a pokusmi dostať od Wokulského peniaze. Obraz Szlangbauma úžerníka a človeka milujúceho peniaze sa ku koncu príbehu zintenzívňuje, čoho dôkazom sú aj nasledujúce citáty. „Nič. Evidentne musel Szlangbaum medzi Židmi vyhlásiť odmenu za informácie o Wokulskom, čiže teraz bude každý Wokulského vidieť bodajže aj v myšej nore... I svätý rubel' tvorí jasnovidcov!...“ – skončil doktor s ironickým smiechom. (s. 618). Uvedená pasáž jednoznačne dokazuje ziskuchtivosť, priam zákernosť či chladnokrvnosť Szlangbauma, ktorý sa chce za každú cenu dozvedieť informácie o Wokulskom, pretože ten má u neho odložené peniaze. Szlangbaum by sa najradšej dozvedel, že sa Wokulskému niečo stalo, a mohol si tak jeho peniaze ponechať pre seba. *Tovary, síce honosné naoko, boli chatrné, hoci sa znížila ich cena; obchodníci sa voči verejnosti správali arogantne a dopúšťali sa drobných priestupkov, ktoré neunikli Rzeckého pozornosti. Nakoniec dvaja noví pokladníci spreneverili sto niečo rubľov. Keď pán Ignác spomenul o tom Szlangbaumovi, vypočul si takúto odpoveď: „Prosím Vás, verejnosť sa nevyzná v dobrom tovare, ale lacnom... A čo sa sprenevery týka, to sa stáva všade. Odkiaľ koniec-koncov vezmem iných ľudí?“* (s. 620). Úryvok predstavuje opis Wokulského obchodu po tom, čo ho nadobudol Szlangbaum. Vidíme nedôverčivosť Szlangbauma voči Poliakom, ktorých zo svojho obchodu vyhodil a nahradil ich Židmi. Pozornosti nemôže uniknúť ani časť o opise tovarov, naznačujúca, že Szlangbaumovi nezáleží na zákazníkoch ani na kvalite tovaru. Predáva lacné a chatrné veci, ktoré vyzerajú dobre len naoko, ale v skutočnosti sú defektné. „Bo, vidíte, pán Rzecki... s vami tu prichádza rozostavovať ten Kazimír... Tak mi pán Szlangbaum kázal dávať pozor, aby on odtiaľto čosi nevyniesol... Ale keďže mi prišlo trochu nevoľno, tak... ja sa vám veľmi ospravedlňujem...“ (s. 625). Szlangbaum nedokáže pochopiť, prečo Rzecki po večeroch zadarmo ochotne rozostavuje hračky do výkladu. Prejavuje sa tu opäť stereotypizácia Szlangbauma, ktorý by zadarmo nič neurobil, a rovnako nechápe, prečo by zadarmo robili iní. Scéna nám rovnako naznačuje aj zhoršujúce sa poľsko-židovské vzťahy či naivitu Szlangbauma, ktorý, obávajúc sa o svoj majetok a peniaze, necháva potajme sledovať starého a chorého Rzeckého: *Keď Szlangbaum uvidel Ochockého schytil ho za ruku a opýtal sa ho: „Skutočne si chcete svoje peniaze vybrať tento týždeň?“ „Áno.“ „Prečo tak rýchlo?...“ „Pretože odchádzam.“ „Na dlho?...“* (s. 628).

Dialóg načrtáva opäť stereotypné vlastnosti Szlangbauma, ktorý aj v situácii smrti (ide o poslednú scénu pri mŕtvom tele Rzeckého) myslí len na peniaze a voči zosnulému hlavnému protagonistovi neprejavuje adekvátnu úctu.

Židia z pohľadu iných a samých seba

„Židia, hovorím, Židia!... Všetkých držia na uzde a nedovolia, aby im brnkal po nose nejaký Wokulski, ani Žid a ani meches!“ (s. 67). Prvý výrok opisujúci židovské spoločenstvo pochádza od jedného z pracovníkov Wokulského obchodu – Lisieckého, ktorý svoj antisemitizmus nijako netají. Lisiecki vykresľuje Židov veľmi negatívne a stereotypne. Z jeho opisov a prehovorov sa nám prezentuje obraz zlých Židov, ktorí všetko kontrolujú, ovládajú, všetko chcú vlastniť a smrdia po cibuli: „Občas až hanba vydať, tak peniaze razia cibuľou.“ (s. 79). Lisieckého pohľady týkajúce sa Židov ostanú nemenné až do konca príbehu. Jeho nenávisť voči nim ho nakoniec donúti Varšavu opustiť: „Klejn tu stále nie je a Lisiecki sa

prestáhal do Astrachanie nad Volgu. Pri odchode mi povedal, že o chvíľu tu zostanú iba Židia a zvyšok sa poddá židovskému vplyvu.“ (s. 605).

Obraz Židov ako celku nám sprostredkúva aj Ignác Rzecki. Pri návrate z uhorskej revolúcie (1848/1849) narážame na obraz vypočítavých Židov, „gešeftárov“, ktorí túžia iba po majetku, cennostiach a peniazoch (napr. keď Žid, u ktorého pán Ignác prenocoval, zistil, že si z Uhorska nenesie žiadne cennosti, nedokázal to pochopiť a „lútostivo kýval hlavou“ (s. 122) v smere pána Ignáca, akoby neexistovalo na svete nič potrebnéjšie, ako sú peniaze a cennosti). Rzecki následne opisuje cestu so židovským pohoničom do Varšavy, kde Židov charakterizuje ako ukričaných a hlučných ľudí, ktorí mu stúpali po nohách a fajčili odporný tabak. „Musím podotknúť, že všetci moji spolujazdci zmizli na Bednarskej ulici ako octový éter, zanechávajúc po sebe výraznú arómu. Keď som ich pohoničovi spomenul pri vyúčtovaní, vyvalil na mňa oči. (...) Takto presvedčený, že na voze okrem mňa nebol nik iný, ja sám som, prirodzene, zaplatil celú cestu, čo pohoniča tak rozčítalo, že akonáhle sa odo mňa dozvedel moju adresu, sľúbil, že mi bude každý druhý týždeň dovážať pašovaný tabak.“ (s. 122). Tento fragment textu nám prezentuje Židov opäť vo veľmi stereotypnom svetle. Prvé miesto zaberá „výrazná aróma“, čím Rzecki naznačuje pachovú odlišnosť Židov od Poliakov. Židovskú arómu autor pamätníkov ešte väčšmi hyperbolizuje prirovnávajúc ju ku kyslému octovému zápachu alebo ju zdôrazňuje „fajčením smradľavého tabaku“. V obraze je znázornená aj vypočítavosť a lakomosť Židov, ktorí sa chcú voziť za cudzie peniaze a nechcú platiť. Nemôžeme si nepovšimnúť ani pohoniča a jeho nelegálne obchodovanie s pašovaným tabakom.

Heteroobraz Židov nedotvára žiadnymi konkrétnymi názormi či výpoveďami, ale skôr vlastnými činmi a postojmi jeden z hlavných hrdinov Wokulski. Jeho priateľstvo so Szlangbaumom a Szumanom svedčí o tom, že Wokulski má so Židmi dobré vzťahy. Ani skutočnosť, že Szlangbaum po ňom uzurpoval celý jeho majetok, neprimäla Wokulského na to, aby sa na adresu Szlangbauma či Židov vyjadroval negatívne. Z uvedeného môžeme konštatovať, že Wokulski v románe stvárňuje vo vzťahu k Židom programového pozitivistu, ktorý sa svojím správaním usiluje o ich asimiláciu a toleranciu. Priznáva síce, že sa Židia nesprávajú ukážkovo, ale príčinu pripisuje práve kresťanskej spoločnosti, ktorá k tomu Židov dotlačila:

„Bude niekedy aféra s tými Židmi,“ – zašomral som. „Už boli, trvali viac ako osemnásť storočí a aký je výsledok?... V protižidovských prenasledovaniach zahynuli najšľachetnejšie jednotky a zostali iba tie, ktoré sa mohli zachrániť pred záhubou. A takýchto máme dnes Židov: vytrvalých, trpezlivých, zákerných, solidárnych, múdrych a majstrovsky ovládajúcich jedinú zbraň, ktorá im ostala – peniaz. Likvidujúc všetko, čo bolo lepšie, sme urobili umelý výber a vychovali najhorších.“ (s. 477).

Negatívne reflexie o Židoch stretávame aj v rodine Łęckich, ktorí im udeľujú nelichotivé prívlastky typu drzý či škaredý. Záporné vlastnosti pripisuje napr. otec slečny Izabely obchodom, v ktorých sú Židia zainteresovaní: „Síce mal by som právo podozrievať, že ide o nejaký nečistý obchod na základe takého napríklad... nastrkovania Szlangbauma...“ (s. 278). Pejoratívne sa o Židoch vyjadruje aj sluha Mikołaj, ktorý ich pri vyhánaní z domu nazýva „prašivcami“ (s. 279).

Obdobnú nechuť prejavuje aj knieža, ktoré počas celého príbehu opakuje a skloňuje slovné spojenie „nešťastný kraj“. Nie je nadšený z toho, že spoločnosť na obchod s cisárstvom ovládnu Židia. Z druhej strany však priznáva, že medzi kresťanmi nepozná nikoho, komu by mohli dôverovať, hoci, paradoxne, Židom tiež nedôverujú. Spomína aj antipatie, ktoré sa voči Židom začali v poslednej dobe prebúdzat' v poľskej spoločnosti (antisemitizmus), čo demonštruje aj nasledujúci citát: „Ale starozákonní, pane... cudzia rasa... Teraz sa voči nim ešte začína prebúdzat' nejaká nechuť...“ (s. 572).

Zmienky o počiatkoch antipatií voči židovským spoluobyvateľom, ako aj proroctvá o „škandáloch a aférach“, ku ktorým môže dôjsť, sa v knihe opakujú často. Domnienky takéhoto charakteru živia nielen jednotlivé postavy, ale aj tzv. personifikovaná Varšava, ktorú zastupuje buď neutrálne pasívum „hovoriť sa“, alebo sa hlas Varšavy ozýva z úst krčmových kamarátov pána Ignáca. Títo dvaja páni (agent Szprot a správca Węgrowicz) nikdy nezabudnú Ignácovi porozprávať všetky klebety kolujúce po Varšave. Okrem spomínaných predpovedí židovských pogromov hovoria aj o tom, že Židia všetko od kresťanov kupujú a všade sa tlačia. V stereotype obraz Židov udržiavajú aj fámy o utláčaní kresťanských pracovníkov či dokonca reči o zabíjaní kresťanských detí alebo lakomosti Židov, napr. kliše typu *Prejsť z kresťanského chleba na židovskú masť* (s. 472). Hlas Varšavy obmieňa aj prefíkanosť Židov: „*My ich už neprešvindľujeme, to žiaľbohu, ale keď príde na holé hlavy a päsťe, uvidíme, kto dlhšie vydrží...*“ (s. 472).

Positívne nám Židov nepredstavuje ani samotný narátor, ktorý pri označovaní Židov ako skupiny často používa dehonestujúce označenie „Židák/Židko“. *V celej krajine nebol nik, kto by mohol ďalej rozvíjať jeho nápady, nik, okrem Židov, ktorí vystupovali s celou kastovou aroganciou, prefíkanosťou, bezohľadnosťou, a ešte ho presviedčali, že jeho úpadok – a ich triumf – bude výhodným pre krajinu...* (s. 570). Narátor zaraďuje všetkých Židov do jednej kasty, čím výrazne simplifikuje a unifikuje vlastnosti Židov, ktorých označuje za arogantných, prefíkaných, bezohľadných, vypočítavých a manipulatívnych. Ich bezcharakternosť, akcentovaná aj pri Henrykovi Szlangbaumovi, sa rysuje najmä vo vzťahu k Wokulskému, z ktorého nešťastia ťažia.

Špecifikum v *Bábke* predstavujú obrazy prezentované Szumanom a Szlangbaumom starším, ktoré patria do skupiny metaobrazov. Starý Szlangbaum predstavuje Židov ako inteligentných a racionálne uvažujúcich ľudí. Obraz racionálneho tu zároveň stojí v rozpore s emocionálnym (protipól romantik – pozitivista), čo nám navonok akoby reflektuje samotný rozkol vo vnútri Wokulského (v láske romantik – v práci racionalista). „*U nás, pane, teda u Židov, keď sa zídu mladí, oni sa nezaoberať ako u vás, tancami, komplimentami, odevmi, hlúposťami, ale oni buď účtujú, alebo si prezerajú múdre knihy, jeden skúša druhého alebo riešia šarády, rébusy, šachové stratégie. My stále zamestnávame rozum, a preto Židia majú rozum, a preto, neurazte sa prosím, oni dobyjú celý svet. U vás sa všetko rieši tým srdcovým blúznením a vojnou a u nás len múdrosťou a trpezlivosťou.*“ (s. 172). Vyššie uvedený prehovor Szlangbauma staršieho vyhraňuje Židov voči poľskej spoločnosti najmä ich racionalitou a zmysluplne tráveným voľným časom. Hovorí o dobytí sveta Židmi, čo pre kresťanského čitateľa danej doby muselo znieť priam zastrašujúco.

Kým Szlangbaumov autometaobraz je ucelený a jednoznačný, obraz Židov predstavený doktorom Szumanom je pomerne chaotický a premenlivý. Doktor Szuman najskôr cíti isté antipatie voči židovskej spoločnosti, resp. kritizuje ich spôsob života. Svoje postoje však postupne reviduje a mení, na čo sme sa pokúšali poukázať aj pri identite židovských postáv. „*V myšliach, ktoré vznikli medzi Židmi, ale vyšvihli sa k vrcholkom civilizácie. Zoberte si Heineho, Börneho, Lassala, Marxa, Rothschilda, Bleichrödera, a poznáte nové cesty sveta. To Židia ich vydláždili: ti pohrdaní, prenasledovaní, ale trpezliví a geniálni.*“ (s. 503). Fragment predstavuje vytrhnutú časť dialógu, ktorú vedie doktor Szuman s Ignácom Rzeckým o židovskom spoločenstve. Našej pozornosti neuniklo chválenie a kladná prezentácia Židov či ich úspechov vo svete. Szuman v tomto rozhovore zároveň aj porovnáva poľskú aristokraciu v podobe rodiny Łęckich s rodom Szlangbaumovcov, pričom zdôrazňuje márnosť prvých proti šetrnosti druhých. Židov vykresľuje ako geniálnu rasu, pričom nezabúda poukazovať aj na ich negatívne vlastnosti, ako napr. manipulativnosť, vypočítavosť, dravosť, napr. „*Ale to je niečo iné. Ja ťa ešte aj dnes nahovám. V opatrnej spoločnosti s rozumnými Židmi nik ešte nikdy nestratil, minimálne aspoň finančne. Ale niečo iné je byť spoločníkom a iné byť ich panáčikom, akého chcú urobiť zo mňa... Ach, tí Židáci!... vždy lotri,*

či v chalátoch, alebo vo frakoch...“ (s. 568) alebo „(...) Poznáte už predsa Szlangbauma? Ved' on chcel mňa... mňa chcel oklamať!“ (s. 613). Szuman poukazuje aj na rozdiely medzi tzv. chedereovými Židmi (Szlangbaum) a univerzitnými Židmi, medzi ktorých zaraďuje aj samého seba. Rozdiely medzi týmito skupinami vidíme v tom, že Szuman všetky stereotypné vlastnosti pripisuje najmä tej druhej skupine Židov, pričom svoju skupinu pokladá za pokrokovú, narúšajúcu stereotypizáciu: „Nás s nimi spája rasa a spoločná situácia, ale rozdeľujú nás názory. My máme vedu, oni Talmud, my rozum, oni prešibanosť; my sme trochu kozmopolitní, oni partikularisti, ktorí nevidia ďalej za svoju synagógu a obec. Keď ide o spoločného nepriateľa, sú skvelými spojencami, ale keď ide o rozvoj judaizmu... vtedy sú nesmiernou záťažou! Preto je v záujme civilizácie, aby boli opraty týchto vecí v našich rukách. Tamtí môžu iba ohlupovať svet chalátami a cibuľou, ale nie ho posúvať vpred... Porozmýšľaj o tom, Stach!...“ (s. 564).

Zhrnutie

Bábka ako jedno z najdôležitejších diel poľskej literatúry (Buda, 2019, s. 123) nám predstavuje veľmi rozporuplný obraz Žida. Na jednej strane v nej stretávame postavy Szlangbaumovcov a iných Židov, vyznačujúcich sa lakomosťou, chamtivosťou, prefíkanosťou, podlosťou, manipulativnosťou či aroganciou. Pri týchto postavách môžeme predpokladať, že Prus skutočne vychádzal zo židovských stereotypov a etnotypov sformulovaných v európskych literatúrach a kultúrach v priebehu storočí (Gans – Leerssen, 2007, s. 202–207). Toto tvrdenie má však aj svoje slabé stránky, ktoré vidíme najmä v dvoch skutočnostiach. Na jednej strane nemôžeme s istotou povedať, že Prus sa stotožňoval so všetkými názormi, ktoré vo svojom kľúčovom diele predstavil. Nemožno teda s istotou odhadnúť, či práve autor vychádzal zo stereotypov alebo z nich vychádzal obraz dobovej reality vo forme obyvateľov Varšavy, ktorý sa spisovateľ snažil do svojho diela preniesť. Prus svoj román uverejňoval po kapitolách a každodenná skutočnosť evidentne revidovala jeho pohľady a postoje, čo spôsobilo, ako to uvádza aj Przybyła, že raz sa stotožňoval s názormi jednej postavy, následne zase druhej (Przybyła, 1995, s. 29). Situácia sa komplikuje ešte aj vzhľadom na intenzívnu polyfonickosť *Bábky*, v ktorej sa Prusov autorský hlas mieša s cudzími hlasmi vo forme prehovorov rôznych postáv. K hlasom sa pridáva aj názor narátora (pravdepodobne hlas samotného Prusa), ktorý do deja výraznejšie nezasahuje, ale marginálne sa tiež podieľa na stereotypizácii Židov.

Protipól stereotypne sformovaných židovských protagonistov predstavuje doktor Szuman, ktorému autor dodáva individuálny a najmä ľudský rozmer, a to najmä vo forme protichodných názorov. Michal Szuman, podobne ako Henryk Szlangbaum, patrí medzi dynamické postavy, ktoré svoje názory a pohľady menia vzhľadom na okolnosti a súvislosti. Kritizuje statickosť poľskej spoločnosti, uviaznutej v zabehnutých koľajach (triedny systém s nemennými vlastnosťami – aristokracia má byť taká a nie iná). Szuman, hoci sa jeho opis nezaobišiel bez stereotypných vlastností (malý, žltý, bradatý, žlté zuby, verí v silu peňazí), predstavuje plastickú postavu.

Stereotypizácii v najväčšej miere podliehajú postavy starého Szlangbauma a vedľajšie židovské postavy (Židia na súde, židovskí úžerníci, obchodníci, pohoniči), ktorých Prus vytvoril veľmi staticky a plocho. Majú jednotné, nemenné charakterové vlastnosti a sú predstavené väčšinou cez prizmu stereotypov.

V príbehu nachádzame aj kliše o židovskej spoločnosti, ako napr. „*To by aj Rothschild zbankrotoval.*“ (s. 213) alebo „*Civieť na niečo ako Žid na desatoro prikázaní.*“ (s. 262), ktoré nám podsúvajú kaderník a Rzecki.

Záver

Na záver možno konštatovať, že *Bábka* nám teda ponúka obrazy Židov, ktoré síce nie sú tvorené výhradne cez prizmu jednofarebnosti, ale nie sú ani úplne nezávislé od stereotypov. A aj keď na začiatku príbehu cítiť Prusove nádeje a snahy o emancipáciu Židov, na konci už citelne vnímame rozčarovanie a rezignáciu z týchto snáh či priam neúspech v podobe narastajúceho antisemitizmu a strokotanej asimilácie Henryka Szlangbauma. Zastávame názor, že Prusom predstavený etnotyp Žida mohol vyvolávať u dobovej čitateľskej verejnosti nedôveru voči Židom či dokonca podnecovať hnev (najmä voči „chederovým Židom“). Myslíme si však, že autor vo svojom diele skôr reflektuje dobovú realitu, než aby sám rozduchával ohne nenávisť voči židovskej komunite. Dôkazom sú jednoznačne postavy Wokulského (priateľ Židov), Szumana (asimilovaný Žid a dobrý priateľ) a Rzeckého (síce čiastočne podlieha antisemitickým náladám, ale nenecháva sa nimi ovládnuť úplne, o čom svedčí aj skutočnosť, že napr. nedôveruje klebetám o vraždení kresťanských detí Židmi). Je potrebné spomenúť aj skutočnosť, že podobne rôznorodo Prus zobrazuje aj poľskú spoločnosť (napr. obraz neschopnej a stigmatizovanej aristokracie, z ktorej svojimi postojmi a názormi vyčnieva postava predsedníčky Zásławskej alebo pani Wąsowskej). Hoci sa Prus sám začínal neskôr obávať židovskej expanzie, najmä v ekonomickej sfére, obraz Židov v jeho románe stále pred úplnou stereotypizáciou chráni práve ľudský rozmer židovských protagonistov (napr. rodinné cítenie starého Szlangbauma, priateľskosť doktora Szumana), ktorý im Prus prideliť. Týmto spôsobom Prus akoby svojim čitateľom naznačoval, že žiadne spoločenstvo nie je iba čierno-biele, ale v každom sa vyskytujú rôznorodí jednotlivci s osobitou charakteristikou a vlastnosťami.

Literatúra:

- BELLER, M. – LEERSSSEN, J., ed. (2007): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi.
- BUDA, A. (2019): Foreign travels in „The Doll“ by Bolesław Prus as a comment on the condition of 19th-century Poland. In: *World Literature Studies*, 2/2019, s. 123–131.
- FÜLÖPOVÁ, M. (2014): *Odvrávajúce obrazy. Vzájomná podoba Maďarov a Slovákov v slovenskej a maďarskej próze 19. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave.
- GANS, E. – LEERSSSEN, J. (2007): Jews. In: M. Beller – J. Leerssen (eds.): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 202–207.
- KOŠŤÁLOVÁ, P. (2012): *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha: SLON.
- LEERSSSEN, J.: *Imagology: On using ethnicity to make sense of the world*. [Cit. 2020-04-02.] Dostupné na internete: < <http://iberical.paris-sorbonne.fr/numeros/numero-10-automne-2016/> >
- LEOCIAK, J. (2011): Żydzi. In: A. Bąbel – A. Kowalczykowa (eds.): *Leksykon Lalki*. Varšava: Instytut Badań Literackich PAN, s. 191–193.
- PRUS, B. (2015): *Lalka*. Krakov: GREG.
- PRZYBYŁA, Z. (1995): *Lalka Bolesława Prusa. Semantyka-kompozycja-konteksty*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- RIGNEY, A. (2007): Character (Narrative). In: M. Beller – J. Leerssen (eds.): *The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 287–289.
- TRÁVNÍČEK, J. – HOLÝ, J., ed. (2006): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.

Summary

Imagology and new possibilities of interpretation of realistic prose (On the example of novel *Doll* by Bolesław Prus)

This article outlines creation and presentation of Jewish characters in the roman *The Doll* by B. Prus through the prism of imagology studies. Presented article is focused on theory of imagology and by using its methods it attempts to analyze how author have created and presented Jews in his monumental work and which devices he used to do so. The aim of this short study is to show how chosen characters are presented and which elements did author use to create them.